

Noves aportacions a l'epigrafia ibèrica del Tossal de la Balaguera (la Pobla Tornesa, Castelló)

Xavier Allepuz Marzá*

Resum

Donem a conèixer tres nous grafits procedents de l'assentament ibèric del Tossal de la Balaguera, realitzats l'un sobre una vora de gerra ibèrica del tipus *Ilduradin*, l'altre sobre la base exterior d'una pàtera de ceràmica de vernís negre, possible forma Lamb.5, i el tercer, realitzat sobre pedra de forma ovalada a mode de segell.

Résumé

Dans cet article, nous voulons faire connaître trois nouveaux graphites provenant du site ibérique du *Tossal de la Balaguera*. Ils ont été réalisés l'un sur le bord d'une jarre ibérique du type *Ilduradin*, l'autre sur la base extérieure d'une patère de céramique à vernis noir, probablement de forme Lamb.5, et le troisième, sur une pierre de forme ovale à mode de cachet.

INTRODUCCIÓ

L'assentament del Tossal de la Balaguera es situa en una de les estribacions septentrionals de la serra de les Conteses, a 500 metres sobre el nivell de la mar, sobre una formació geològica de calcàries del cretàc inferior.

El tossal es caracteritza, a nivell topogràfic, per l'existència de cingleres a la part sud i oest que fan pràcticament impossible l'accés a la part superior, mentre la part est presenta uns pendents menys pronunciats. És la part nord-est la que presenta unes millors condicions d'accés, en ser els pendents més suaus obrint-se en una mena de ventall fins la part sud-oriental del pla de Vilafamés.

L'assentament passa a ubicar-se a la part superior del tossal i la seua disposició està condicionada per l'existència en la part sud-occidental d'una formació amb pendents pronunciats i orientació sud-oest/nord-est que se

situa entre els 500 i 400 metres d'alçària adoptant una tendència triangular. Als peus d'aquesta formació es desenvolupa una mena de planell en disposició sud-nord que es situa entre les cotes 460 i 440 metres.

L'assentament apareix envoltat, en la seua part est i nord, per una muralla amb una disposició longitudinal d'aproximadament 395 metres, deixant al seu interior un espai de 4,50/5 hectàrees (Allepuz, —).

La seua posició geogràfica el dota d'una àmplia visibilitat sobre el seu entorn, principalment focalitzada cap a la part nord, on es desenvolupa la unitat estructural de la plana de l'Arc que forma part d'una unitat major, el corredor prelitoral Tortosa-Castelló. Aquest corredor és l'utilitzat per a establir el traçat de la via Augusta, sobre una via de comunicació prèvia prerromana, la qual passa a situar-se a 700 metres a l'est del jaciment.

L'assentament fou donat a conèixer per J. J. Senent (1923), però seran els resultats de la

*C/ Paseo, nº 54. E-12192 Vilafamés. Castelló.

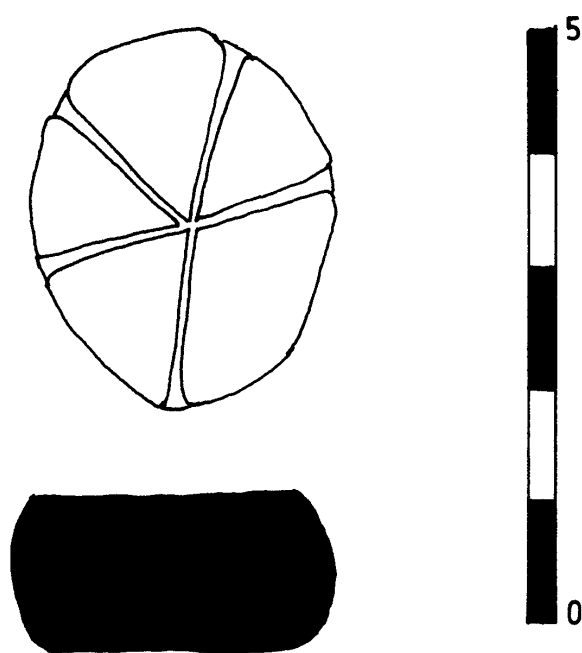

Figura 1. Grafit Balaguera IX.

campanya d'excavació efectuada durant l'any 1950 per F. Jordà (1952; 1955) el que posarà de manifest la importància de l'assentament. Els treballs d'excavació porten a obrir tres sondeigs en diferents àrees del jaciment documentant l'existència d'estructures d'habitació, fortificació i d'un edifici de possible caràcter públic. Part de les estructures de fortificació han estat reinterpretades posteriorment com a magatzem (Bonet, Guérin, Mata, 1995, 120).

Amb relació a la seqüència ocupacional de l'assentament, després de la revisió de materials aportats tant per l'excavació com per diverses prospeccions realitzades, podem establir els seus inicis en el bronze final, amb un hiatus en l'ocupació durant el ferro antic, per ser novament ocupat durant l'ibèric antic i ja, sense solució de continuïtat, perdurar fins l'ibèric tardà, produint-se l'abandonament durant la primera meitat del segle I anE (Allepuz, —).

L'EPIGRAFIA

Des que en 1978 es publicaren les primeres manifestacions escripturaries ibèriques provinents de l'assentament del Tossal de la Balaguera (Fletcher, 1978; Ripollès, 1978), s'han anat realitzant noves aportacions (Arasa, 1995; Allepuz, 1996; 2000), tant de materials de prospecció com del resultat de la revisió dels fons de l'excavació

realitzada per F. Jordà, que han suposat un augment en el coneixement d'aitals manifestacions alhora que una diversificació en el tipus de suport escriptuari emprat, documentant-se sobre ceràmica, pedra i plom.

Abans de passar a analitzar les noves aportacions, però, volem fer una sèrie de puntualitzacions a la rectificació de lectura proposta per Izquierdo i Arasa (1999) de l'estela funerària que vam donar a conèixer en realitzar la compilació de l'epigrafia ibèrica de l'assentament que ara ens ocupa (Allepuz, 1996).

En aquella ocasió i sota l'epígraf Balaguera VI donàvem a conèixer un nou tipus d'estela funerària ibèrica, caracteritzada per presentar els angles bisellats. Llaurada en pedra calcària del terreny i fragmentada tant la part superior i inferior com el lateral dret. Sols conserva dos signes a l'angle inferior esquerre de la cara frontal.

Amb posterioritat Izquierdo i Arasa realitzen un estudi tipològic de les esteles d'època ibèrica, on, en analitzar les esteles epigràfiques no decorades, proposen com a lectura de l'esmentada estela *ra* [...] (Izquierdo, Arasa, 1999, 284, nota 26) front a la nostra lectura *te*./[... Aquesta nova proposta es realitza en base a la fotografia publicada, sense haver-la contrastada amb una lectura directa sobre el document epigràfic, així com considerant que ambdós signes es troben incomplets en la seua part inferior.

Com ja vam posar de manifest, el primer signe es troba complet, sols el segon d'ells podria estar afectat pel trencament inferior, i en tot cas, aquesta fractura sols afectaria al traç vertical, no així al traç diagonal (Allepuz, 1996, 6).

Per tant, tenint en compte allò ja publicat i la feblesa de les argumentacions que motiven la rectificació de la lectura, mantenim com a la transcripció vàlida la donada en el seu moment: *te*./[...

Passem ara a centrar-nos en les noves aportacions, continuant amb la numeració ja encetada:

Balaguera IX: ...] s.e

Localitzat per Esteban Castellet, qui la conserva, en una visita al jaciment.

Fragment de vora de gerra tipus "Ilduradin", de 24 centímetres de diàmetre intern. Pasta de color beige, depurada i dura.

Grafit de dos signes de traç profund i ample a la part superior de la vora, realitzat post-coccio (Fig. 1).

El camp epigràfic conservat presenta unes mesures màximes de 260 mil·límetres d'alçària i 320 mil·límetres d'amplària.

El dos signes apareixen fragmentats en la seua part inferior i cap la possibilitat de que el grafit presente algun signe anterior a la part conservada.

Aquest morfo és considerat per Siles (1985, 293) com a abreviatura d'antropònim en els grafits del jaciment d'Azaila (Teruel); per la seua banda Untermann el considera com a sufix en determinades seqüències sufixals (Velaza, 1991, 113) i Silgo (1996, 303) manté que cal relacionar-lo amb un morfema final de forma verbal sintètica.

És un grafit que podem localitzar a la Torre d'Onda (Borriana) sobre ceràmica campaniana (Oliver, 1978, 276, núm 10), alhora que també és freqüent sobre recipients de ceràmica campaniana al jaciment d'Azaila (Teruel) (Siles, 1985, núms 1298, 1299, 1300).

Amb relació al suport sobre el que apareix, és a dir, una gerra "Ilduradin", és una forma ceràmica que presenta una localització preferent al llarg de la vall mitjana del riu Ebre amb una cronologia centrada als segles II-I anE (Burillo, 1980, 218-219).

Balaguera X: *i*

Localitzat durant el present any en una visita al jaciment i dipositat al SIAP.

Fragment de base de ceràmica campaniana B, possible forma Lamboglia 5, de 8 centímetres de diàmetre. Pasta beige, depurada i dura amb vernís negre poc lluent, desgastat a la part inferior de l'anell basal. Presenta marques de subjecció. Decoració al fons intern formada per dos cercles concèntrics incisos amb una franja, de vuit cercles concèntrics, d'estries obliqües a rodets impresa enmig.

El grafit està format per un sol signe que presenta unes mesures màximes de 140 mil·límetres d'alçària i 100 mil·límetres d'amplària, realitzat post-coccio amb traç profund i ample (Fig. 2).

Aquest grafit el podem localitzar, emprant un mateix suport, a València (Bonet, Mata, 1989, 14, fig 3.2), Tiro de Cañón (Alcañiz) (Gasca, Fletcher, 1989-90), Azaila (Beltran, 1979), Contrebia Belaisca (Beltran, 1983). A banda és un signe molt freqüent, sobre tot en *pondera*, al jaciment d'Azaila (Beltran, 1976, 294, núm 46). La major part dels autors venen a considerar aquest grafit com a marca de taller o distintiu de propietat.

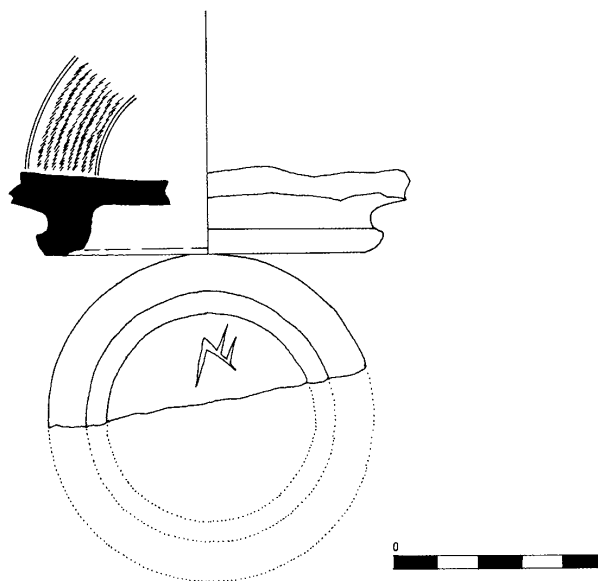

Figura 2. Grafit Balaguera 2.

Amb relació al suport emprat, atenent a les característiques formals i decoratives, cal situar la seua datació entre la segona meitat del segle II anE i la primera meitat del segle I anE.

Balaguera XI: *m̄.ba*

Localitzat per Salvador Castellet, qui el conserva, en una visita al jaciment.

Es tracta d'una pedra blanca de forma ovalada, de secció rectangular amb les vores arrodonides i les cares superior i inferior allisades. Les seues mides són 33 mil·límetres de longitud, 27 mil·límetres d'amplària i 13 mil·límetres de grossària.

El grafit està format per un sol signe, incís sobre la cara superior, amb unes mesures màximes que coincideixen amb la longitud i amplària de la peça, ocupant tota la superfície. Està realitzat amb traç profund i fi (Fig. 3).

Tot i que el grafit està realitzat amb una sola grafia podem destriar l'existència de dos grafemes. Es tractaria, per tant, de dos elements annexats.

Aquest és un terme que apareix amb freqüència al lèxic ibèric. Així, entre els exemplars més pròxims, el trobem al mateix assentament on es documenta en dues ocasions, Balaguera II i VIII (Allepuz, 1996, 3-4, 7). També es documenta al plom del Pujol de Gasset de Castelló (Oliver, 1978, nº 17), al Tossal de Sant Miquel de Lliria, en

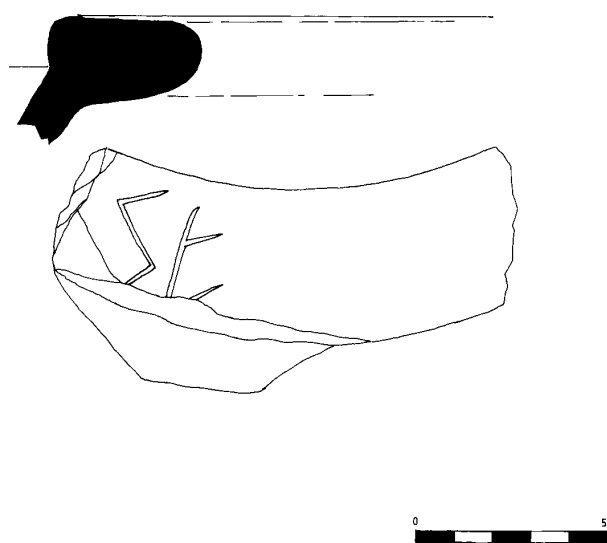

Figura 3. Grafit Balaguera XI.

Azaila, etc. S'accepta de forma majoritària que aquest morfo es correspon amb un element antroponímic.

El suport sobre el que es situa el grafit no permet precisions cronològiques. Per contra, considerem que pot tractar-se d'un segell, el qual podria anar encastat sobre un suport metàl·lic o de qualsevol altra matèria i podria relacionar-se amb algun mecanisme en el control del procés de producció. També, en fer referència a un antropònim, podria estar relacionat amb un element personal i, en aquest cas, ser un distintiu social.

BIBLIOGRAFIA

- ALLEPUZ, X. (1996): *Epigrafia ibèrica de la Balaguera (La Pobla Tornesa, Castelló)*. I Jornades Culturals a la Plana de l'Arc, pp. 3-11. La Pobla Tornesa.
- ALLEPUZ, X. (2000): *L'assentament del Tossal de la Balaguera cinquanta anys després*. Montornés, 10. La Pobla Tornesa.
- ALLEPUZ, X. (—): *Introducció al poblament ibèric a la Plana de l'Arc (La Plana Alta, Castelló)*. Castelló de la Plana.
- ARASA, F. (1995): *Territori i poblament en època romana a les comarques septentrionals del litoral valencià*. (Tesi de Doctorat. Universitat de València).
- BELTRÁN, M. (1976): *Arqueología e historia de las ciudades antiguas del cabezo de Alcalá de Azaila (Teruel)*. Zaragoza.
- BELTRÁN, M. (1979): *La cerámica campaniense de Azaila. Problemas de cronología del valle medio del Ebro*. Caesaraugusta, 47-48, Zaragoza.
- BELTRÁN, A. (1983): *Epigrafia ibérica de Contrebia Belaisca (Botorrita, Zaragoza): inscripciones menores*. Homenaje a M. Almagro, pp. 99-107. Madrid.
- BONET, H., GUÉRIN, P., MATA, C. (1994): *Urbanisme i habitatge ibèrics al País Valencià*. Cota Zero, 10, pp. 115-130. Vic.
- BONET, H., MATA, C. (1989): *Nuevos grafitos e inscripciones ibéricas valencianas*. Archivo de Prehistoria Levantina, XIX, pp. 131-147. València.
- BURILLO, F. (1980): *El valle medio del Ebro en época ibérica. Contribución a su estudio en los ríos Huerca y Jiloca medio*. Zaragoza.
- FLETCHER, D. (1978): *Grafito ibérico del poblado de la Balaguera (Pobla de Tornesa, Castellón)* Festa d'Elig-79. Homenaje a Pedro Ibarre Ruíz, pp. 7-9. Elx.
- GASCA, M., FLETCHER, D. (1989-90): *Grafitos y letreros ibéricos de Alcañiz (Teruel)*. Kalathos, 9-10. Revista del SAET, pp. 135-146. Teruel.
- IZQUIERDO, I., ARASA, F. (1999): *La imagen de la memoria. Antecedentes, tipología e iconografía de las estelas de época ibérica*. Archivo de Prehistoria Levantina, XXIII, pp. 259-300. València.
- JORDÁ, F. (1952): *El poblado ibérico de La Balaguera (Puebla Tornesa, Castellón). Resultados de la primera campaña de excavaciones de 1950*. Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura, T. XXVIII, pp. 267-296. Castelló de la Plana.
- JORDÁ, F. (1955): *Los restos ibéricos de "La Balaguera" (Puebla Tornesa, Castellón)*. Archivo Español de Arqueología, XXVIII, pp. 107-111. Madrid.
- OLIVER, A. (1978): *Epigrafia ibérica de la provincia de Castellón*. Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense, 5, pp. 265-292. SIAP. Diputación. Castelló de la Plana.
- RIPOLLÉS, P.P. (1978): *Un fragmento de campaniense B con grafitos ibéricos procedente del poblado de la Balaguera (La Pobla Tornesa)*. Boletín de la Sociedad

- Castellonense de Cultura, T. LIV. pp. 167-169. Castelló de la Plana.
- SENENT, J. J. (1923): *Estacions ibèriques entre el riu Cènia i el Millars (Castelló)*. Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, vol. VI (1915-1920), pp. 619-621. Barcelona.
- SILES, J. (1985): *Léxico de inscripciones ibéricas*. Epigrafía Hispánica. Madrid.
- SILGO, L. (1996): *Avance a un estudio de las formas flexivas en ibérico*. La Hispania prerromana: Actas del VI Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica (Coimbra, 1994), pp. 301-310. Coimbra.
- VELAZA, J. (1991): *Léxico de inscripciones ibéricas (1976-1989)*. Aurea Saecula, 4. Barcelona.

